

tiënten met metalen implantaten kunnen beeldverstoring geven. Vastzittende orthodontische apparatuur is echter doorgaans geen groot probleem. Een pace-maker is een contra-indicatie.

Als laatste 'nadeel' moet claustrofobie worden genoemd. Het magnetische veld wordt opgewekt in een zeer kleine ruimte waarbinnen de patiënt met het afwijkende kaakgewricht moet worden onderzocht.

Samenvattend geeft kernspinresonantietomografie een goed beeld van veranderingen van de discus zowel van de positie als van de morfologie. Eveneens wordt een goed beeld van de weke delen, kapsel, musculatuur en de benige structuren van het kaakgewricht verkregen. Vooral de naar ventraal geluxeerde discus kan goed worden gediagnostiseerd. De grote hoeveelheid informatie noodzakelijk voor beslissingen betreffende de behandeling van het kaakgewricht die de clinicus krijgt, zouden op den duur artrografie, tomografie en computertomografie wel eens overbodig kunnen maken.

- ² SOLBERG WK, WOOM MW, HOUSTON JB. Prevalence of mandibular dysfunction in young adults. *J Am dent Assoc* 1979; 98: 25-34.
- ³ KATZBERG RW, DOLWICK MF, KEITH DA, HELMS CA, GURALNICK WC. New observations with routine and CT-assisted arthrography in suspected internal derangements of the temporomandibular joint. *Oral Surg Oral Med Oral Pathol* 1981; 51: 569-74.
- ⁴ MAZIONNE JV, SELTZER SE, KATZBERG RW, HAMMERSCHLAG SB, CHIANGO BF. Direct computed tomography of the temporomandibular joint. *AJNR* 1982; 3: 677-9.
- ⁵ HELMS CA, MORRISH RB, KIRCOS LT, ET AL. Computed tomography of the meniscus of the temporomandibular joint: preliminary observations. *Radiology* 1982; 145: 719-22.
- ⁶ BLOSCH F, HARNSEN WW, PARKARD ME. Nuclear induction. *Phys Ref* 1946: 69-127.
- ⁷ PURCELLEM, TORREY HC, POUND RV. Resonance absorption by nuclear magnetic moments in a solid. *Phys Rev* 1946; 69: 37.
- ⁸ LAUTENBUR P. Image formation by induced local interaction examples employing nuclear magnetic resonance. *Nature* 1973; 242: 190-1.
- ⁹ PYKETT IL. N.M.R.-imaging in medicine. *Sci Amer* 1982; 246: 5-78.
- ¹⁰ NEWTON TH, POTTS DG, red. *Advanced Imaging Techniques*. San Anselmo, California: Clavadel Press, 1983.
- ¹¹ VALK J, MACLEAN C, ALGRA PR. Inleiding in de kernspintomografie (NMR-imaging). Amsterdam: VU-uitgeverij, 1985.
- ¹² VALK J. Nieuwe beeldvormende technieken. In: VAN DER KWAST WAM, DAVIDSON CL, EIJKMAN MAJ, KAYSER AF, VAN STEENBERGHE D, TAS JJ, VAN DER WAAL I, red. *Tandheelkundig Jaar* 1986. Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema, 1986: 193-217.
- ¹³ VALK J. Kernspinresonantietomografie; een jaar ervaring. *Ned Tijdschr Geneesk* 1986; 130, nr 36: 1603-8.
- ¹⁴ VAN ECHELD CJA, MEIJLER FL. Nucleaire magnetische resonantie-spectroscopie in de geneeskunde: biochemie van het intacte weefsel. *Ned Tijdschr geneesk* 1986; 130, nr. 36: 1595-1602.
- ¹⁵ HELMS CA, RICHARDSON ML, MOON KL, WARE WH. Nuclear magnetic resonance imaging of the temporomandibular joint: Preliminary observation. *J Craniomandibular Practice* 1984; 2/3: 220-4.
- ¹⁶ HARMS SE, WILK RM, WOLFORD LM, CHILES DG, MILAM SB. The temporomandibular joint: magnetic resonance imaging using surface coils. *Radiology* 1985; 157: 133-6.
- ¹⁷ KATZBERG RW, SCHENCK J, ROBERTS D, ET AL. Magnetic resonance imaging of the temporomandibular joint meniscus. *Oral Surg Oral Med Oral Pathol* 1985; 59: 332-5.

Boekbesprekingen

ONDER REDACTIE VAN G. BOERING. Mondheekunde; scripties voor de algemene praktijk, deel I. 439 pag., 101 afb. Magazijn Tandheekunde, Groningen 1986. Prijs f 92,50. ISBN 90 367 0014 0.

Vanuit de kliniek voor Mondziekten en Kaakchirurgie van de rijksuniversiteit te Groningen is onder de titel 'Mondheekunde; scripties voor de algemene praktijk, deel 1' een zeer verzorgde uitgave verschenen. De eindredactie werd verzorgd door Prof. Dr. G. Boering, daarbij bijgestaan door diverse stafleden.

De onderwerpen zijn inderdaad geheel gericht op de algemene praktijk. Met name geldt dit voor 'kleine mondheekundige ingrepen in de algemene praktijk' en 'Extractie gebitselementen en anticoagulant medicatie'. Ook het misschien niet alledaagse probleem van de mondbeschermer wordt uitvoerig besproken en is, evenals de andere bijdragen, van goede illustraties voorzien. Het toch niet zo eenvoudige onderwerp 'Het Herpesvirus in en om de mondholte' is zeer verhelderend behandeld, zowel ten aanzien van de klinische aspecten als ten aanzien van de laboratoriumdiagnostiek.

In het voorwoord wordt opgemerkt, dat in doctoraalscripties van studenten vaak zeer veel recente kennis in overzichtelijke vorm ligt opgeslagen en dat deze daarom

uitstekend kunnen worden gebruikt bij het onderwijs aan studenten en ook bij het postacademisch onderwijs. Graag sluit recensent zich bij deze opmerking aan. Van harte aanbevolen.

Het boek is schriftelijk te bestellen bij: Magazijn Tandheekunde, Ant. Deusinglaan 1, 9713 AV Groningen of telefonisch onder nummer 050-63 30 52.

I. van der Waal, Amsterdam

H. W. POORT, M. C. R. B. PETERS. Automatisering in de tandartspraktijk. 95 pag. Samsom Stafleu, Alphen aan den Rijn, Brussel 1986. Prijs f 45,—. ISBN 90 6065 126 X.

Snelle ontwikkelingen op het gebied van automatisering en informatica resulteren in steeds meer aanbiedingen van computertoepassingen voor de tandartsenpraktijk. Om verschillende computeraanbiedingen te kunnen vergelijken, is een beoordelingsinstrument onmisbaar. In dit boekje wordt zo'n beoordelingsinstrument aangereikt voor de tandarts zonder specialistische kennis op computergebied.

Op de eerste bladzijden worden de onderdelen van een computersysteem en de (tandarts)administratie uiterst beknopt beschreven. Aangegeven wordt welke ta-

ken een computersysteem zou kunnen uitvoeren: registratie van de patiëntgegevens, de gebitsstatus, het behandelingsplan, de verrichtingen, de periodieke oproepen, de afspraken, de facturering en administratie van crediteuren, debiteuren en de andere financiële aangelegenheden.

Vervolgens worden in vijf hoofdstukken 101 algemene criteria opgesomd waaraan elk tandartsadministratiesysteem kan worden getoetst. Onderscheid wordt gemaakt in 'gebruik en vormgeving van het pakket' (67 criteria), 'bijdrage aan de praktijkvoering' (10 criteria), 'de verkregen meerwaarde' (4 criteria), 'de leveringsvoorwaarden' (11 criteria) en 'de prijs-prestatieverhouding' (9 criteria). Veel aandacht wordt geschonken aan het gebruiksgemak voor tandarts en medewerkers, de bedrijfszekerheid en de kosten van het systeem.

Verder wordt ingegaan op eventuele extra bijdragen van een geautomatiseerd systeem aan de praktijkvoering, zoals de mogelijkheid tot tekstverwerking en gebruik van standaardbrieven. De auteurs vermelden hier ook het gebruik van de zogenaamde spreadsheet-programmatuur voor de tandheekundige boekhouding; het nut van deze toepassing mag echter worden betwijfeld.

Het beschikbaar zijn van alle praktijkgegevens in de vorm van computerbestanden

maakt het mogelijk deze op elke willekeurige wijze te raadplegen. De auteurs noemen enkele aspecten van deze meerwaarde, zoals het verkrijgen van managementinformatie over de verschillende facetten van de tandheelkundige praktijkvoering. Hierbij kan worden gedacht aan (grafische) overzichten van de omzet per maand of kwartaal, bij voorbeeld gesplitst per verzekeringsvorm, per verrichting of per behandelende tandarts. Het vervaardigen van up to date gesorteerde overzichten van – een deel van – het patiëntenbestand is dan natuurlijk geen probleem meer.

Samenvattend kan worden gesteld dat het boek goed kan worden gebruikt als beoordelingswijzer voor computeraanbiedingen. De beschreven criteria kunnen echter pas worden doorgrond als de lezer beschikt over voldoende basiskennis op het gebied van computers en informatica. Hierover zijn voldoende andere boeken verkrijgbaar.

M. T. Smits, Groningen

ONDER REDACTIE VAN W. CARL, K. SAKO. *Cancer and the oral cavity*. 256 pag., 286 afb. Quintessence Publishing Co., Inc., Chicago, London, Berlin, São Paulo, Tokyo 1986. Prijs \$ 78,—. ISBN 0 86715 160 9.

Het aantal nieuwe boeken over mondkanker is de laatste jaren enorm toegenomen en het vraagt van de auteurs van dergelijke boeken veel inventiviteit een nog niet eerder gebruikte titel te vinden.

Aan het huidige boek hebben 18 schrijvers bijgedragen, merendeels werkzaam in het op dit gebied zeer bekende Roswell Park Memorial Institute in Buffalo in de Verenigde Staten. De diverse onderwerpen zijn in zes groepen gerangschikt, te beginnen met aspecten van het ontstaan van tumoren en hulpmiddelen bij het diagnostisch onderzoek. Vervolgens komen de behandeling en de eventuele bijwerkingen daarvan aan bod. Met name wordt aandacht besteed aan complicaties van radiotherapie en chemotherapie. De prothetische rehabilitatie na chirurgische behandeling wordt apart besproken voor de boven- en de onderkaak, terwijl tevens aparte hoofdstukken zijn gewijd aan de spraak en aan de psychologische gevolgen van kanker in en rond de mond.

Het is een verzorgde uitgave. De diverse hoofdstukken zijn evenwichtig opgebouwd voor wat betreft lengte van de tekst, aantal illustraties en literatuurverwijzingen. Het is jammer, dat in veel hoofdstukken de literatuur niet van recent datum is. Vermoedelijk is dit het gevolg van een lange voorbereidingstijd die voor een boek, waarbij veel auteurs betrokken zijn, haast onvermijdelijk is. Voor de alge-

meen-practicus is dit een te gespecialiseerd boek, maar voor de tandarts-kaakchirurg en voor collegae, die werkzaam zijn op het gebied van de maxillofaciale prothetiek, kan het zonder reserve worden aanbevolen.

I. van der Waal, Oegstgeest

B. J. P. M. VAN HERPEN. *In vivo de- and remineralization in enamel with filled chocolate products*. 111 pag. Academisch proefschrift, rijksuniversiteit te Groningen, 1987.

Doel van dit *in vivo* onderzoek was de invloed na te gaan van zoete tussendoortjes, in dit geval gevulde chocolade repen, op de de- en remineralisatie van menselijk glazuur. Tevens werd informatie verzameld over de mineraalverdeling in glazuur na de- en remineralisatie en werden drie methoden voor het bepalen van het mineraalgehalte en de laesiediepte in glazuur met elkaar vergeleken. Aan het onderzoek deden 18 vrijwilligers mee, uit ethische overwegingen alleen mensen die een volledig kunstgebit hadden. Het te onderzoeken glazuur werd ter hoogte van de kiezen in de onderprothese geplaatst op een uitneembare drager.

De veranderingen in mineraalgehalte van het glazuuroppervlak werden bepaald door middel van:

1. hardheidsmetingen loodrecht op het oppervlak;
2. optische verstrooiing;
3. transversale microradiografie (TMR).

Eerst wordt de invloed beschreven op de demineralisatie van menselijk glazuur van 0, 1 en 2 gevulde chocolade repen, die (extra) waren toegevoegd aan het dagelijkse dieet voor een periode van vier weken. Uit het demineralisatie-onderzoek blijkt dat er statistisch *geen* gemiddeld demineralisatieverschil bestaat bij consumptie van 0, 1 of 2 tussendoortjes. Een vergelijking per deelnemer laat een trend zien dat bij meer dan twee tussendoortjes er vermoedelijk een toenemende demineralisatie zal optreden.

Na het demineralisatie-experiment werd het glazuur zodanig in de prothese aangebracht dat remineralisatie kon optreden. De deelnemers werden gevraagd om gedurende twee perioden van negen weken dagelijks 0 of 1 gevulde chocolade reep als extra tussendoortje te consumeren. Voor beide experimenten werd een significante mate van remineralisatie gevonden. Tussen de resultaten van respectievelijk met en zonder een gevulde chocolade reep, werd géén verschil gemeten, ook niet als resultaten per deelnemer werden vergeleken.

Hardheidsmetingen en optische ver-

strooiing bleken even goede voorspellers als de door middel van transversale microradiografie gemeten laesiediepten in de vlakke glazuurpreparaten. De niet-destructieve methode van optische verstrooiing is hiermee aan de mogelijkheden van erkende meetmethode toegevoegd.

Samenvattend: uit dit onderzoek blijkt dat een realistische hoeveelheid van één of twee zoete tussendoortjes per dag voor het gebit geen probleem is.

A. G. Dijkman, Groningen

ONDER REDACTIE VAN R. DE LANG EN J. LUBSEN. *Klinisch geneesmiddelenonderzoek*. Een praktische leidraad. 213 pag. Wetenschappelijke Uitgeverij Bunge, Utrecht 1987. Prijs f 65,00. ISBN 90 6348 124 1.

Klinisch geneesmiddelenonderzoek wordt beschouwd als het verrichten van waarnemingen over de aard en omvang van de werkzaamheid van een stof of stoffen, die aan de gezonde of zieke mens is of zijn toegediend, ter beoordeling van de bruikbaarheid als geneesmiddel. Ruw geschat lijken ongeveer 1000 personen, waaronder onder meer artsen, apothekers, epidemiologen, statistici en andere specialisten, regelmatig met dit soort onderzoek bezig te zijn. En verder is duidelijk dat er in ons land jaarlijks miljoenen guldens aan deze onderzoeken worden besteed.

Toch bestond er, in de Nederlandse taal, tot nu toe geen boek dat de verschillende aspecten van klinisch geneesmiddelenonderzoek als onderwerp had. De auteurs hopen dat zij met het verschijnen van dit boek een lacune aanvullen. Zij zijn daarin geslaagd want het boek geeft een duidelijk overzicht van de diverse fasen in dit type onderzoek. Voor de tandarts die in onderzoek is geïnteresseerd of van plan is onderzoek te gaan doen, is het nuttige lektuur. Omdat aan de hand van voorbeelden uit de klinische farmacologie, die ook voor tandartsen zijn te begrijpen, wordt aangegeven hoe onderzoek in de tandheelkunde en in de farmacologie behoort te worden uitgevoerd. In principe is er geen verschil tussen onderzoek in de tandheelkunde en in de farmacologie. Het gaat immers altijd om het formuleren van een doelstelling, het kiezen van een geschikte onderzoeksoptzet, het doen van waarnemingen, het analyseren, het rapporteren en tot slot het publiceren van de onderzoeksresultaten. Al deze onderwerpen worden tot in detail in dit boek besproken. Zelfs onderwerpen als ethiek, wetgeving en therapietrouw zijn niet vergeten. Voor wat betreft dit laatste een kritische noot. Wanneer de betreffende auteur de oorzaken van slechte therapietrouw onderverdeelt in drie categorieën en tegelijkertijd summier daarbij een

verklaring geeft, dan wekt hij de indruk niet op de hoogte te zijn van de vele literatuur op dit gebied. Immers hier worden oorzaken genoemd die zowel kunnen liggen in het proces van communicatie als in de persoonsfactoren van zowel arts als patiënt. Verder kunnen vanuit de cognitieve psychologie eveneens argumenten worden aangedragen waarom patiënten hun voorschriften en instructies niet kunnen opvolgen of vergeten.

M. A. J. Eijkman, Wassenaar

ONDER REDACTIE VANG.-H. SCHUMACHER. *Craniogenesis and craniofacial growth*. 614 pag., 372 afb. Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina Halle, Saale. Johann Ambrosius Barth, Leipzig 1986. Prijs M 186,—. ISBN 0369-5034.

Gezien de omvang van het behandelde gebied en het aantal voordrachten (in totaal 54) is het onmogelijk het boek hier in detail te bespreken. Zelfs de inhoudsopgave zou al te ver voeren. Daarom neemt recensent de vrijheid zich te beperken tot het aangeven van de gebieden die door de samensteller zijn onderscheiden in de onderwerpen van de voordrachten, en enkele opmerkingen.

De sprekers hielden zich bezig met: 1. Theoretische overwegingen en experimentele resultaten betreffende kraakbeengroei in de schedel. Een en ander deels voorzien van klinische observaties. 2. Opmerkingen rond de betekenis van botstructuren en het toepassen van nieuwe technieken voor kwantitatieve benaderingen van de geelsgroei. Hierbij worden ook variaties in de gebitsontwikkeling, groeivoorspellingen en factoren die de craniofaciale groei beïnvloeden besproken. 3. Bijdragen over de betekenis van de orofaciale musculatuur voor de craniofaciale groei. Hierbij worden hoofdzakelijk de neuromusculaire besturing en de mechanische effecten daarvan belicht. 4. De craniogenese, vergelijkend-anatomisch en ontogenetisch. Daarbij komen ook de evolutie en de domesticatie aan de orde. Verder sluiten daarbij voordrachten aan over craniofaciale afwijkingen en teratologische aspecten van de craniogenese. 5. Suturale groei. 6. Experimenten in het kader van het thema van het symposium waarbij aandacht wordt besteed aan de invloed van de bloedvoorziening en van de statica op de craniofaciale groei.

De sprekers uit oost en west lijken een goede doorsnede te vormen van het onderzoek op het onderhavige gebied. Bij de beoordeling van hun voordrachten moet er mee worden gerekend, dat ze inmiddels zes jaar geleden zijn gehouden.

Ofschoon klinische zaken aan de orde

zijn gesteld, is dat in hoofdzaak in samenhang met het onderzoek van sommige verschijnselen.

Het boek biedt een waardevol overzicht van de manieren waarop het onderzoek van de craniogenese en de craniofaciale groei is opgezet; ook methodologische problemen komen aan de orde. Veel artikelen vereisen voor een vruchtbare bestudering een vrij diepgaande kennis van de materie.

H. Boersma, Nijmegen

M. F. NOORMAN VAN DER DUSSEN. *Combined therapy for non-resectable squamous cell carcinoma of the oral cavity*. 266 pag. Academisch proefschrift, rijksuniversiteit te Utrecht, 1986.

Het eerste deel van deze dissertatie is gewijd aan basaalwetenschappelijke aspecten van onder andere de celkinetiek en de invloed daarop van radiotherapie en chemotherapie. In het tweede deel wordt het eigen patiëntenmateriaal beschreven. Daarbij is gebruik gemaakt van combinatiebehandeling met lokaal selectieve intraarteriële chemotherapie en radiotherapie. Het betrof 16 patiënten met in eerste instantie door middel van chirurgie en/of radiotherapie niet-behandelbare tumoren. Bij 14 van de 16 patiënten werd een volledige klinische remissie bereikt. Bij zes van voornoemde 14 patiënten ontwikkelde zich daarna alsnog een recidief. Uiteindelijk bleken er van de 16 patiënten met een gemiddelde controleperiode van 28 maanden nog vier in leven, zonder aanwijzingen voor een tumor, hetgeen uiterst bemoedigend mag worden genoemd.

Een uitstekend proefschrift, vooral door de combinatie van basaalwetenschappelijk en klinisch onderzoek, waarmee zowel de promovendus als diens promotoren Prof. Dr. P. Egyedi en Prof. Dr. H. A. van Peperzeel, hoogleraar in de Radiotherapie, veel eer hebben ingelegd.

I. van der Waal, Oegstgeest

R. SOUVEREIN. *Onderzoek eerstelijnsgezondheidszorg in Utrecht*. Deel 5. Tandartsen. 102 pag. + bijlagen. Dienst voor Ruimtelijke Ordening Gemeente Utrecht, Utrecht 1986.

De nieuwe Wet Voorzieningen Gezondheidszorg (WVG) biedt de mogelijkheid om met behulp van een Algemene Maatregel van Bestuur het vestigingsbeleid van onder meer tandartsen te regelen. De gemeente zal dan vestigingsvergunningen afgeven, geadviseerd door een commissie bestaande uit plaatselijke tandartsen, verzekeraars, patiëntenorganisaties en verwante beroepen.

Ten einde tot een verantwoorde besluitvorming in deze moeilijke materie te komen, zullen de betrokken bestuurders moeten beschikken over voldoende gegevens om zich een goed oordeel te vormen over de mankrachtbehoefte. De Gemeente Utrecht heeft aan de in de titel genoemde dienst (ROVU) opdracht gegeven dit feitenmateriaal in een rapport te verzamelen.

De auteur heeft zijn taak breed opgevat en de relevante landelijke gegevens zorgvuldig bijeengebracht. Daarbij komen zaken als vraag en aanbod, vestigingsbeleid en financiering aan de orde. Over de Gemeente Utrecht zelf zijn (te) weinig cijfers voorhanden over de hulpvraag. Om daarin te voorzien zal nog een afzonderlijk onderzoek worden ingesteld. Over het aanbod is meer bekend. Gegevens worden verstrekt over: patiëntencontacten, aard van de praktijken, werktijden, bereikbaarheid, praktijkomvang en -samenstelling, risicogroepen, spreiding over de stad, samenwerkingrelaties en zo meer. Het rapport verschaft voorts informatie over de aanwezige knelpunten en besluit met een hoofdstuk met conclusies en aanbevelingen. Al met al belangwekkende leesstof.

L. J. A. van Schijndel, Utrecht

E. L. DUBRUL, A. MENEKRATIS. *Die Physiologie der oral Rekonstruktion*. 138 pag., 135 afb. Quintessenz Verlags-GmbH, Berlin, Chicago, London, Rio de Janeiro, Tokyo 1985. Prijs DM 148,—. ISBN 3 87652 670 1.

Deze uit het Amerikaans door P. A. Ehrl in het Duits vertaalde uitgave, beoogt het klinisch handelen vanuit een goed begrip van de anatomie van het kauwstelsel te benaderen. In het eerste deel van dit fraai verzorgde boek worden fundamenteel-anatomische en enkele biomechanische aspecten belicht door E. Lloyd DuBrul. In het tweede deel (pag. 55-134) beschrijft A. Menekratis enkele op anatomisch-fysiologische principes gestoelde prothetische reabilitaties.

In de hoofdstukken 1-3 worden de complexiteit van het orale systeem en de wijze waarop de bouw uit de functie kan worden verklaard, belicht. Karakteristieke kenmerken van schedel, onderkaak, kaakgewricht en kauwspieren, alsmede enkele biomechanische implicaties, zoals hefboomwerking en spierverskorting worden overzichtelijk doch zeer summier behandeld. In hoofdstuk 4 worden de onderkaakposities en -bewegingen beschreven. Hierbij wordt een goed inzicht verkregen over de gewrichtsbewegingen en de al dan niet bestaande 'strained' posities van het kaakoppje in het cranio-mandibulaire gewricht. De beschrijving van de 'maalbeweging' en haar verschijningsvorm bij de

kruisbeet dient echter te worden verduidelijkt.

Het tweede deel belicht de zienswijze van de auteur over het gebruik van de articulator en de vigerende registratietechnieken; onderkaakposities kunnen worden gecopieerd, bewegingen dienen *in vivo* – vaak in 'trial and error'-procedures – te worden getest. Als uitgangspunt voor de beoordeling van de onderkaakpositie werd gekozen voor het samenvallen van maximale occlusie en de positie van de kaak aan het begin van het slikproces. Verschillende gebitsituaties en reconstructies worden besproken en goed geïllustreerd, onder meer verlies van de verticale dimensie, opstellen van volledige en partiële prothetische vervangingen met en zonder herziening van de frontgeleiding.

In dit deel komt echter ook de minder geslaagde synthese van fundamentele inzichten en klinisch handelen tot uiting. Een andere opzet zou wenselijk zijn. Hoewel een mechanisch gericht handelen wordt verworpen, worden vele van haar concepten in het klinische deel routinematig gebruikt. Het gebrek aan samenhang moge ook blijken uit de teksten over het kauwen op de pagina's 46, 47 en 106. Voor de op pagina 116 genoemde 'flexibele proprioceptieve aanpassing van jongeren' bestaat geen neurofysiologisch bewijs. Te vaak worden de in principe gelijke behandelingsprocedures bij volledige prothesen en gemutileerde gebitsituaties herhaald.

Ondanks deze kritische opmerkingen is dit boek een poging kennis uit de functieleer in te passen in de minder mechanische articulator-gebonden, reconstructieve tandheelkunde en aan te bevelen voor de in de functie en het functieherstel geïnteresseerde clinicus.

B. Olthoff, Utrecht

A. FLEISCHER-PETERS, U. SCHOLZ. Psychologie und Psychosomatik in der Kieferorthopädie. 184 pag. Carl Hanser Verlag, München, Wien 1985. Prijs DM 78,—. ISBN 3446 14341 6.

Bij het zien van de titel was mijn eerste gedachte 'daar is behoefte aan': een boek waarin de psychologie – voor zover we daar in de orthodontie mee te maken hebben, en dat is nogal wat – uit de doeken wordt gedaan. Helaas, het vermocht mij nauwelijks te boeien. Toch is het goed kennis te nemen van de psychische ontwikkelingsstadia, maar met de restrictie met werkelijk gestoorden is het kwaad beugels maken, beginnen we niet veel. Incidentele tandheelkundige behandeling kan met een speciale benadering gebaat zijn, een reële samenwerking over enkele jaren, zoals de orthodontie die vergt, stelt andere eisen. Het is een bewust en licht

samenspel tussen behandelaar en apparaat met de patiënt. Vele handelingen en wijzen van benadering, die men zich in de loop der jaren eigen moet maken, worden in dit boek beschreven en dat is voor een beginner zeer nuttig. Hoewel in deze hoogtijdagen van gesprekstechniek de vraag mag rijzen of wij nu werkelijk alles voorgedrukt moeten aanleren. Mag er geen eigen leerproces meer zijn met reageren en functioneren vanuit onze natuur en onze persoonlijke achtergronden?

Ook in dit boek blijft het zo vaak bij het constateren van bekende verschijnselen, als er maar een naam voor is, een vakterm, als ze maar kunnen worden ingedeeld. Daarmee zijn we in de praktijk maar ten dele geholpen. Psychologische werkwijzen, kindertekeningen met fantasievolle verklaringen van zielsachtergronden, zoals dromen, kunnen worden uitgelegd.

Er wordt getheoretiseerd over de achtergronden van zuiggewoonten, de beleving van het eigen gebit, ook bij schisis, over de martelgang naar de tandarts, het optreden, op de voorgrond treden van de moeder. Over apparaatperikelen en gebrekkige samenwerking wordt echter niet gerept.

Wanneer mensen, in dit geval anderzins kinderen, ons interesseren, dan zijn zulke theorieën interessant en wij hebben daar graag alle begrip voor, maar daarmee zijn wij er niet in de orthodontie. Ieder van ons ontwikkelt een eigen benadering en neemt die van zijn leermeesters over, maar ondanks alle toenadering, aandacht, naastenliefde en toewijding worden wij er regelmatig aan herinnerd hoe moeilijk mensen-kinderen te doorgronden zijn. Wanneer wij verwachten vanuit onze ervaring een goede verstandhouding te hebben opgebouwd, dan kunnen wij ons menigmaal danig vergissen en teleurgesteld worden. Zo moeten we een extra zintuig ontwikkelen om te beoordelen of een gedraaid staande tand de primaire klacht is van een tiener of dat daaraan een ongelukkige liefde is opgehangen.

De psychotherapeuten kennen alle supra-orale achtergronden beter, kunnen ze wellicht verklaren! Wij zitten meer met de symptomen die zich in en om de mondholte manifesteren en moeten zowel kindgericht als vakgericht behandelen. Aan hen, die over orthodontie willen meepraten, is dit boek ter lezing van harte aanbevolen. Bij herlezen, kom ik tot grotere waardering: vele zaken ben ik meer bewust gaan herkennen.

C. Booy, Groningen

A. C. ARNTZENIUS, S. J. VAN DIS, F. TEN HOOR ET AL. Voeding en ischemische hartziekten. 139 pag. Samsom Stafleu bv, Alphen aan den Rijn/Brussel 1986. Prijs f 31,75. ISBN 90 6016 704 X.

Het boekje is het negende deel van de serie 'Voeding en Gezondheid' en geeft in negen hoofdstukken een overzicht van de recente inzichten over het in de titel genoemde verband. Ieder hoofdstuk wordt gevolgd door een literatuurlijst ter bevestiging van de wetenschappelijke gefundeerdheid. Een uitvoerige trefwoordenlijst vormt de afsluiting.

Achtereenvolgens komen onderwerpen als: epidemiologie, plasmacholesterolgehalte en lipoproteïnen, voedingsvet en arteriële trombose, hyperproteïnemieën, hyperlipidemieën, progressie van coronaire sclerose, dieetbegeleiding, het voedingsadvies 1986 en opsporing van risicopatiënten aan de orde; alles vervat in een goed toegankelijke tekst en verduidelijkt met tabellen en figuren.

Weliswaar is de besproken materie niet onmiddellijk voor de tandheelkundige professie van belang – behalve dan misschien in persoonlijke zin – toch vormt zij belangwekkende leesstof ook voor andere werkers in de gezondheidszorg dan alleen huisartsen, specialisten en diëtisten en al diegenen die zich verder met voeding bezighouden. Ook de tandarts is gebaat bij een brede oriëntatie op het terrein van het voedingsonderzoek en de recente uitkomsten daarvan in relatie met het ontstaan van atherosclerose en daaruit voortkomende hart- en vaatziekten. Een in brede lagen van wetenschappelijke onderzoekers gevoelde behoefte om de verworvenheden van de research te vertalen naar de dagelijkse praktijk, wordt hier op voorbeeldige wijze gerealiseerd. Kortom, een lezenswaardig boekje met belangrijke inhoud ook voor de tandarts.

L. J. A. van Schijndel, Utrecht

N. NECHTAWAL. Das Exlibris des Zahnarztes. 96 pag., 148 afb. Quintessenz Verlags-GmbH, Berlin 1986. Prijs DM 86,—. ISBN 3 87652 659 0.

Het oudste bekende ex-libris van een arts werd door Lucas Cranach Sr. ontworpen en dateert van 1509. Daarop is het familiewapen van de bezitter afgebeeld, geflankeerd door Cosmas en Damianus, toenmaals de beschermheiligen van de artsen. Alle overige in dit boek gereproduceerde ex-librissen zijn van tandartsen, uiteraard van latere datum maar wel een aanzienlijke periode omvattend: van 1901 tot 1985. De auteur heeft een keuze gemaakt uit eigen verzameling en uit verschillende andere Europese collecties, waarbij historische

en artistieke criteria zijn gehanteerd. Wat de laatste betreft zijn de grenzen zeer subjectief bepaald en nogal ruim genomen, zodat de verscheidenheid groot is en iedereen naar eigen persoonlijke smaak de prachtigste en de meest monsterlijke exemplaren kan uitzoeken.

Velerlei technieken zijn toegepast: pentekeningen, litho's, houtsneden en kopergravures, en daaruit blijkt al dat niet alleen amateurs zich met ontwerp en uitvoering hebben beziggehouden. Soms zijn het artistiek aangelegde tandartsen, maar in de meeste gevallen kunstenaars van beroep en bij de afbeeldingen zijn vaak enkele gegevens over de betreffende graficus vermeld.

Niet altijd even origineel zijn de voorstellingen die op het ex-libris zijn afgebeeld. Apollonia is natuurlijk zeer in trek, maar ook extractietangen en andere parafernalia komen veelvuldig voor. Soms echter heeft een sterke verbeeldingskracht tot uiterst bizarre zinnebeeldige voorstellingen geleid. Op een exemplaar is de Romeinse god Vulcanus uitgebeeld die volgens een ongebruikelijk procédé de vervaardiging van een volledige prothese met hamer en aambeeld demonstreert. Ook kan men een geheel ontklede dame aantreffen met een reusachtige extractietang, gezeten voor een open haard waarin een hart aan het spit wordt geroosterd, terwijl een ooievaar vanaf de schoorsteenmantel het tafereel met bevreemding gadeslaat. Bij het ontraadselen van de symboliek kan men zijn fantasie de vrije loop laten.

Wellicht mede vanwege dergelijke wonderlijke aberraties is het ex-libris een gewild verzamelobject geworden. Voor geïnteresseerden geeft de auteur enkele aanwijzingen hoe een collectie kan worden opgezet en vermeldt de adressen van ex-librisverenigingen in 18 Europese landen. Een lijst van ex-librisbezitters en van de betreffende kunstenaars, alsmede een literatuurlijst besluiten het typografisch zeer goed verzorgde boek.

A. C. Lamers, Vught

ONDER REDACTIE VANG. STAFLEU EN R. DIEKSTRA. Psychologie en welbevinden. 208 pag. Uitgeverij AMBO, Baarn 1987. Prijs f 37,50. ISBN 90 263 0791 8.

De opnemings van de klinisch psycholoog en de psychotherapeut in de toekomstige wet Beroepen in de Individuele Gezondheidszorg (BIG) is te zien als een maatschappelijke erkenning van de psycholoog in de gezondheidszorg. Prof. J. J. Dijkhuis uit Leiden heeft aan deze maatschappelijke erkenning een belangrijke bijdrage geleverd. Deze bundel 'Psychologie en welbevinden' is ter gelegenheid van zijn emeriti-

taat aan hem opgedragen.

Het boek bevat de bewerkingen van lezingen die zijn gehouden op het gelijknamige symposium in mei 1986, aangevuld met enkele aanverwante artikelen. In de verschillende bijdragen gaat het om de rol die psychologen in de toekomst in de gezondheidszorg kunnen spelen. Die kennis is ook voor tandartsen van belang.

In de eerste bijdrage 'Liever wel bezoek en bloemen' wijst René Diekstra op het belang van de zgn. controle-illusie: met een situatie omgaan alsof men daarover controle heeft. In onderzoek bij vrouwen met borstkanker vond men dat als de vrouwen het idee hadden de kanker te kunnen controleren door verandering van levensstijl, bijvoorbeeld het volgen van een bepaald dieet en joggen – hoewel daar geen wetenschappelijk bewijs voor is – vindt er toch een positief effect op het emotioneel welbevinden plaats. Ook andere onderzoeken wijzen op het belang van eenvoudige niet-medische maatregelen in ziekenhuizen en bejaardenoorden, die de gezondheid bevorderen. Rietveld richt zijn aandacht op 'Bioritmen en welbevinden bij de mens'. Zo blijkt onder meer, dat ploegendienst het sociale leven verstoort en repercussies voor het welbevinden heeft.

Wagenaar presenteert in zijn bijdrage drie kleine onderzoeken rondom de thema's: het maken van kleine fouten met grote gevolgen (Harrisburg, Tsjernobil), de illusie van het geluk bij gokspelen en praktische aspecten van het geheugen (b.v. onderdrukking van de onaangename herinneringen).

Non-verbale communicatie in gesprekken is het thema van Flores d'Arcais. Hij bespreekt experimenteel-psychologisch onderzoek op dit gebied. Bijvoorbeeld, eenvoudige geometrische beweging wordt waargenomen als een complexe handeling die betrekking heeft op menselijke emoties en intentionaliteit in hun relaties. Met andere woorden: twee driehoeken en een stip die op een bepaalde manier worden bewogen, drukken een vijandelijke of vriendschappelijke relatie uit.

Van der Vlist en Knechtmans gaan in op het verschijnsel ziekteverzuim in bedrijven. Volgens hen heeft ziekteverzuim voor de sociale wetenschapper bijna geen geheimen meer en komt het er nu op aan deze kennis te gaan toepassen. Van den Broek beschrijft in zijn bijdrage wat de psychologie het onderwijsveld te bieden heeft.

Wijngaarden beantwoordt de vraag wat men kan hebben aan dromen en vooral aan actieve verbeelding, zoals door middel van tekeningen en geleide dagdroom.

In de bijdrage van Rombouts wordt beschreven hoe noodzakelijk het is dat patiënten en hun partners na een hartinfarct een andere leefwijze aanleren. Diekstra en Moritz onderzochten de effecten van

(jeugd-)werkloosheid. Verlies van werk geeft aanleiding tot vermindering van levensvreugde en van zelfrespect.

Heuves en Diekstra wijzen er in hun bijdrage op dat de belastbaarheid van adolescenten in bepaalde opzichten wordt overschat. Ze zeggen dat juist de adolescenten een kwetsbare groep zijn en dat de huidige ontwikkelingen in de gezondheidszorg, met name de privatisering van gezondheid en gezondheidszorg en weinig vindingrijke g.v.o.-programma's, deze groep jongeren dreigt te treffen (bijvoorbeeld een verhoogd verslavingsrisico met betrekking tot alcohol).

De voorlaatste bijdrage van Diekstra handelt over het kostenaspect van psychologische hulpverlening. Hij concludeert op grond van Amerikaans onderzoek dat er per saldo een aanzienlijke besparing in de somatische gezondheidszorg optreedt.

Tot slot stelt Dijkhuis in zijn artikel dat wij in een samenleving leven waarin in toenemende mate aandacht wordt geschonken aan het welbevinden en het genieten van het leven. Hij citeert daarbij de uitspraak 'well-being calls for zest in life'. Hij spreekt over klinische gezondheidspsychologie, waarbij psychologen nieuwe wegen moeten inslaan en de psychologie als wetenschap ruimer dan nu moet worden toegepast.

De onderwerpen in 'Psychologie en welbevinden' zijn uiteenlopend en vormen juist daarom een boeiende bloemlezing van bepaalde ontwikkelingen in de psychologie. Dit boek kan ik ten zeerste aanbevelen aan allen die in het gedrag van mensen geïnteresseerd zijn.

M. P. M. A. Duyx, Amsterdam

M.D.E. KOOPMANN. Facialis verlamming. 154 pag. Academisch proefschrift, rijksuniversiteit te Utrecht, 1986.

In hoofdstuk 1, de inleiding, formuleert de auteur de probleemstelling, het verslag van een prospectief onderzoek verricht bij patiënten met een langdurig bestaande facialisverlamming. Bij deze patiënten werd onderzoek verricht naar de mogelijkheid om met behulp van een gekruiste aangezichtszenuwtransplantatie gevolgd door transpositie van de musculus temporalis de elevatie van de mondhoek te herstellen.

In hoofdstuk 2 wordt een overzicht van de anatomie van de nervus facialis en de gelaatsspieren gegeven. In hoofdstuk 3 worden de oorzaken, symptomen en diagnostiek van de facialisverlamming toegelicht. In hoofdstuk 4 vindt de lezer een opsomming van de verschillende operatietechnieken ter herstel van de facialisverlamming. In hoofdstuk 5 wordt de anatomie, functie en innervatie van de muscu-

lus temporalis beschreven, mede aan de hand van een onderzoek verricht naar de innervatie van de musculus temporalis bij negen kadaverschedels.

In hoofdstuk 6 wordt de toegepaste operatietechniek beschreven. Deze techniek bestond uit de combinatie van de gekruiste aangezichtszenuwtransplantatie met de transpositie van de musculus temporalis: de zogenaamde fascialis I- en II-operatie met als donortransplantaat de nervus suralis. In hoofdstuk 7 wordt het resultaat van de behandeling bij 22 patiënten besproken. In hoofdstuk 8 worden deze resultaten geëvalueerd.

1. Bij een onvoldoende aantal patiënten

werd een goede tot uitstekende symmetrie van de mond in rust verkregen, ondanks het feit dat bij 13 van de 33 patiënten reeds een zekere mate van symmetrie aanwezig was.

2. Bij een onvoldoende aantal patiënten werd een uitstekende tot goede symmetrie bij glimlachen verkregen.

Uit het patiëntenonderzoek wordt geconcludeerd, dat de resultaten van het onderzoek het voortzetten van de toegepaste operatieve behandeling niet rechtvaardigen. Het gebruik van een krachtiger spier dan de musculus temporalis, zoals de musculus gracilis, latissimus dorsi of pectoralis major of minor, die door middel van trans-

plantatie naar het gelaat worden gebracht, lijkt een beter alternatief.

Dit helder geschreven proefschrift levert een waardevolle bijdrage aan de kennis op het gebied van de gekruiste aangezichtszenuwtransplantatie.

De beste samenvatting geeft de auteur in de eerste stelling bij deze dissertatie: 'Geen enkele tot nu bekende operatieve behandeling heeft bij facialisverlamming herstel gegeven van de emotionele gelaats-expressie.'

K. G. H. van der Wal, Leeuwarden

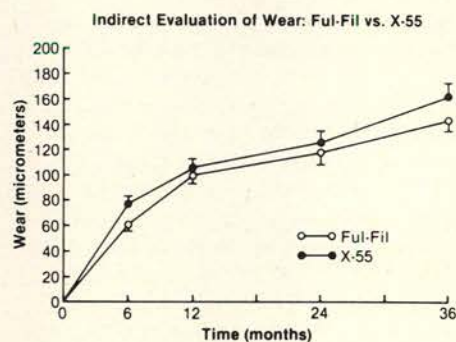
Correspondentie deze rubriek betreffende te richten aan:
Dr. A. S. H. Duinkerke, Otto Eerelmanweg 2, 9761 HZ Eelde.

Excerpta odontologica

SECTIE III CONSERVERENDE TAND-HEELKUNDE

1854. Klinische evaluatie van klasse I- en II-composietrestauraties na drie jaar

Sinds de American Dental Association richtlijnen heeft vastgesteld voor de acceptatie van postcaniene composieten, hebben nog slechts enkele merken een voorlopige acceptatie verkregen. Een definitieve acceptatie is nog aan geen enkel product verstrekt: daarvoor is een klinisch onderzoek van minimaal vijf jaar vereist. Eén van de materialen met een voorlopige ADA-acceptatie is Ful-Fil (L. D. Caulk Comp.). In een klinisch onderzoek dat zich uitstrekte over drie jaar werden Ful-Fil en het experimentele materiaal X-55 getest. Men wilde door het toepassen van een iets andere vulstof in een overigens identiek materiaal trachten de slijtvastheid te verhogen. Klasse I- en II-restauraties in premolaren en molaren werden na 6, 12, 24 en 36 maanden door middel van klinisch onderzoek en aan de hand van modellen en dia's beoordeeld op verscheidene aspecten.

Aantal (percentage) restauraties dat op de verschillende beoordelingsaspecten als perfect werd gescoord.

	Ful-Fil	X-55
n	47	49
mislukt	2 (4%)	2 (4%)
kleur	34 (72%)	43 (88%)
randverkleuring	47 (100%)	45 (92%)
secundaire cariës	47 (100%)	47 (96%)
afslijting	23 (49%)	23 (47%)
randaansluiting	47 (100%)	47 (96%)

ten. In de tabel is voor elk der beoordeelde aspecten het aantal (percentage) perfecte vullingen weergegeven. De vervaardigde modellen maakten een nauwkeurige berekening van de afslijting mogelijk. De gemiddelden zijn weergegeven in de afbeelding. Daaruit blijkt dat Ful-Fil net onder de grens blijft van 150 µm in drie jaar, die door de ADA als limiet wordt gesteld.

De auteurs merken op dat restauraties met een grote vestibulo-linguale afmeting sneller slijten. Zij concluderen dat restauraties in het occlusale vlak alleen verantwoord zijn bij hoge cosmetische eisen van de patiënt, in kleine caviteiten en bij een occlusie die door gezond tandweefsel wordt gedragen.

Literatuur

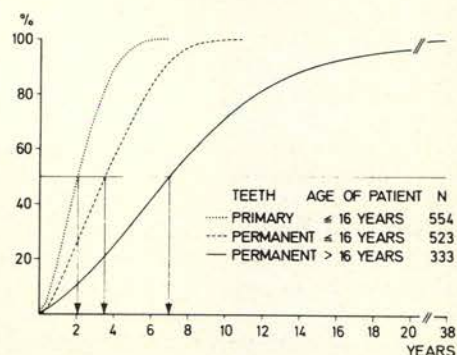
STURDEVANT JR. LUNDEEN TF, SLUDER TB, LEINFELDER KF. Three-year study of two light-cured posterior composite resins. Dent Mater 1986; 2: 263-8.

Ch. Penning, Amsterdam

1855. Levensduur van amalgaam- en composietrestauraties

Klinisch onderzoek naar de duurzaamheid van amalgaam- en composietrestauraties vindt in de regel plaats onder optimale omstandigheden. Dat is nodig om te voorkomen dat allerlei niet-geregistreerde of moeilijk meetbare variabelen het resultaat beïnvloeden. Het valt dan ook te verwachten dat in de doorsnee praktijk minder gunstige resultaten worden geboekt. Toch is het van groot belang om vast te stellen welke verwachtingen men in de algemene praktijk mag koesteren omtrent de levensduur van restauraties en welke factoren daarop veel invloed hebben.

In een Deens onderzoek van Qvist en zijn medewerkers werden gegevens verzameld van 338 tandartsen die hadden ingeschreven op een postacademische cursus Cariologie. Hen werd gevraagd gegevens te noteren van de eerste dertig vullingen die ze in een bepaalde periode vervaardigden. Allereerst of het de behandeling betrof van primaire cariës of het vervangen

Afb. 1. Percentage vervangen amalgaamrestauraties in relatie tot de levensduur (in jaren).